

Verder lezen. Literatuurlijst bij www.talenexpo.nl

- 1 Geschiedenis van het onderwijs in Nederland 2
  - 1.1 Algemeen 2
  - 1.2 Lerarenopleiding 2
- 2 Geschiedenis van het modernetalenonderwijs in Nederland 3
- 3 Geschiedenis van het schoolvak Nederlands in Nederland 3
- 4 Geschiedenis van de moderne vreemde talen als schoolvakken in Nederland 4
  - 4.1 De moderne vreemde talen algemeen 4
  - 4.2 Het schoolvak Duits 6
  - 4.3 Het schoolvak Engels 7
  - 4.4 Het schoolvak Frans 7
- 5 Digitale bronnenverzamelingen 8

1 Geschiedenis van het onderwijs in Nederland

1.1 Algemeen

Bartels, A. (1963). *Een eeuw Middelbaar Onderwijs 1863-1963*. Groningen: J.B. Wolters.

Boekholt, P.Th.F.M., & Booy, E.P. de (1987). *Geschiedenis van de school in Nederland. Vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.

http://www.dbnl.org/tekst/boek009gesc01_01/

Bolkestein, G. (1914). *De voorgeschiedenis van het Middelbaar Onderwijs 1796-1863*. Uitgave van de Vereeniging van Leeraren bij het Middelbaar Onderwijs. Amersfoort: Van Amerongen.

Coebergh van den Braak, A.M. (1988). *Meer dan zes eeuwen Leids Gymnasium*. Leiden.

Dodde, N.L. (1983). *Het Nederlandse onderwijs verandert. Ontwikkelingen sinds 1800*. Muiderberg: Coutinho.

Dudok, G.A. (1939). Voorheen en thans. *Paedagogische Studiën* 20, 86-96.

Engelberts, M. (1996). De liberale burger, de leerstoel en de moderne letteren: 1885. *Meesterwerk. Berichten van het Peeter Heynsgeenootschap* 5, 2-8.

Goudswaard, N.B. (1981). *Vijfenzestig jaren nijverheidsonderwijs*. Assen: Van Gorcum.

Griep, H.A.J. et al. (red.) (1967). *Honderd jaar A.V.M.O. Gedenkboek 1867-1967*. Den Haag: Algemene Vereniging van Leraren bij het Voorbereidend Hoger en Middelbaar Onderwijs.

Hoksbergen, R.A.C. (1975). *Ons handels(avond)onderwijs 1875-1975. Geschiedenis van een eeuw strijd om een onderwijsvorm*. Groningen: Tjeenk Willink.

Jensma, G., & Vries, H. de. (1997). *Veranderingen in het hoger onderwijs in Nederland tussen 1815 en 1940*. Hilversum: Verloren.

Mandemakers, K. (1996). *HBS en gymnasium. Ontwikkeling, structuur, sociale achtergrond en schoolprestaties, Nederland, ca. 1800-1968*. Amsterdam: Stichting Beheer IISG.

Stilma, L.C. (2002). *Van kloosterklas tot basisschool. Een historisch overzicht van opvoeding en onderwijs*. Baarn: HBuitgevers.

1.2 Lerarenopleiding

Katholieke Leergangen (1987). *75 Jaar MO. Katholieke Leergangen 1912-1987*. Tilburg: auteur.

Turksma, R. (1961). *De geschiedenis van de opleiding tot onderwijzer in Nederland aan de openbare, protestants-christelijke en bijzonder-neutrale instellingen*. Groningen: Wolters.

Verseput, J. (1980). *De lange reis langs de tweede weg*. Rotterdam: Backhuys.

Vos, J., & Linden, J. van der. (2004). *Waarvan akte. Geschiedenis van de MO-opleidingen, 1912-1987*. Assen: Van Gorcum.

Zeeman, D.J.C. (1946). *De opleiding der leraren, met name de praktische voorbereiding voor hun ambt. Openbare les gegeven 5 Maart 1946*. Groningen: Wolters.

2 Geschiedenis van het modernetalenonderwijs in Nederland

Hulshof, H., Kwakernaak, E., & Wilhelm, F. (2015). *Geschiedenis van het talenonderwijs in Nederland. Onderwijs in de moderne talen van 1500 tot heden*. Groningen: Passage.

3 Geschiedenis van het schoolvak Nederlands in Nederland

Dirksen, J. (2011). Honderd (en nog wat) jaar literatuuronderwijs Nederlands. In J. Daniëls, A. Hoeflaak, & E. Kwakernaak (red.), *Honderd Jaar Levende Talen (1911-2011). Verleden en toekomst van het taalonderwijs* (p. 33-36). Amsterdam: Vereniging van Leraren in Levende Talen.

Dis, L.M. van. (1962). *Didactische handleiding voor de leraar in de moedertaal*. Amsterdam: Meulenhoff.

Ent, W. van den. (1941). *Het onderwijs in de Nederlandse taal en letterkunde op de middelbare school: rapport van de Commissie ter bestudering van de middelen tot verbetering van het onderwijs in het Nederlands aan scholen voor middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs*. 's-Gravenhage: Rijksuitgeverij.

Hulshof, H., Bonset, H., Schut, B., Straaten, H. van der, & Wallert, J. (1980). *Moedertaaldidactiek. Een handleiding voor het voortgezet onderwijs*. Muiderberg: Coutinho.

Hulshof, H. (1985). *C.H. Den Hertog als grammaticus. Een hoofdstuk uit de geschiedenis van de Nederlandse taalkunde, in het bijzonder op het gebied van de schoolgrammatica in de laatste decennia van de negentiende eeuw*. Muiderberg: Coutinho.

Hulshof, H. (1986). Grammatica in het onderwijs Nederlands. Taalkunde, grammatica-onderwijs en *Levende Talen* in de periode 1950-1970. *Levende Talen* 411, 289-298.

Hulshof, H., & Coppen, P.A. (2011). Na veertig jaar eindelijk voet aan de grond. De strijd voor taalkunde in het schoolvak Nederlands. In J. Daniëls, A. Hoeflaak, & E. Kwakernaak (red.), *Honderd Jaar Levende Talen (1911-2011). Verleden en toekomst van het taalonderwijs* (p. 26-30). Amsterdam: Vereniging van Leraren in Levende Talen.

Kalff, G. (1893). *Het onderwijs in de moedertaal*. Amsterdam: J.H. de Bussy.

Klinkenberg, S. e.a. (red.) (1988). *Tussen Apollo en Hermes. Hoofdstukken uit de geschiedenis van moedertaalonderwijs in en buiten Nederland*. Enschede: SLO.

Leest, J. (1932). *Het voortgezet onderwijs in de moedertaal*. Groningen: J.B. Wolters.

Moor, W. de. (1986a). Poëzie is de trilling in uw hart. Stemmen uit het grijze verleden van de literatuurdidactiek. I. 1880-1918. *Levende Talen* 411, 306-311.

Moor, W. de. (1986b). Een piano vol appels. Stemmen uit het grijze verleden van de literatuurdidactiek. II. 1918-1940. *Levende Talen* 412, 378-384.

Vos, H. J. de. (1939). *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden. Een historisch-kritisch overzicht van de methoden bij de studie van de moedertaal in het middelbaar onderwijs sedert het begin van de 19e eeuw*. Turnhout: J. van Mierlo-Proost.

Ven, P.H. van de. (1986). Klank, cultuur en communicatie. Opvattingen over het schoolvak Nederlands vanaf 1900. *Levende Talen* 411, 275-280.

Ven, P.H. van de. (1996). *Moedertaalonderwijs, Interpretaties in retoriek en praktijk, heden en verleden, binnen- en buitenland*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Ven, P.H. van de. (2011). Het schoolvak Nederlands in honderd jaar. Een beschouwing. In J. Daniëls, A. Hoeflaak, & E. Kwakernaak (red.), *Honderd Jaar Levende Talen (1911-2011). Verleden en toekomst van het taalonderwijs* (p. 20-25). Amsterdam: Vereniging van Leraren in Levende Talen.

Vries, J.W. de. (red.) (1997). *'Eene bedenkelijke nieuwigheid'. Twee eeuwen neerlandistiek*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.

4 Geschiedenis van de moderne vreemde talen als schoolvakken in Nederland

4.1 De moderne vreemde talen algemeen

Baardman, G.G. (1953). Geschiedenis van het onderwijs in vreemde talen tot het einde van de XIXe eeuw. *Levende Talen* 172, 525-549.

Els, T. van, & Radstake, H. (1987). *Het moderne vreemde-talenonderwijs. 10 jaar leerplanontwikkeling, 1975-1985*. Enschede: SLO.

Els, Th. J.M. van, & Knops, M. F. (1988). The History of the Teaching of Foreign languages in the Low Countries. *Historiographia Linguistica* XV, 1/2, 289-316. Ook in J. Noordegraaf, K. Versteegh, & K. Koerner (eds.) (1992), *The History of Linguistics in the Low Countries*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.

Els, Th. J.M. van. (1992). Foreign Language Teaching in the Netherlands, 1880-1940: an outline of methodological developments. In A. Giroud (ed.), *Aspects de l'histoire de l'enseignement des langues:1880-1914*. Neuchâtel: Bulletin Cila 56.

Els, T. van, & Tuin, D. (2011). Vreemdetalenonderwijsbeleid in Nederland. Van *Horizon Taal* (1990) tot *Vreemde talen in het onderwijs* (2008). In J. Daniëls, A. Hoeflaak, & E. Kwakernaak (red.), *Honderd Jaar Levende Talen (1911-2011). Verleden en toekomst van het taalonderwijs* (p. 62-67). Amsterdam: Vereniging van Leraren in Levende Talen.

Essen, A. van. (1986). Vijfenzeventig jaar grammatica in het vreemde-talenonderwijs. *Levende Talen* 411, 282-289.

Essen, A. van. (1993). The study of modern foreign languages at Groningen, 1876-1914. In J. Noordegraaf & F. Vonk (eds.), *Five hundred years of foreign language teaching in the Netherlands 1450-1950* (p. 89-104). Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, Münster: Nodus Publikationen.

Jacobs, J. (2011). Veertig jaar literatuurdidactiek moderne vreemde talen. In J. Daniëls, A. Hoeflaak, & E. Kwakernaak (red.), *Honderd Jaar Levende Talen (1911-2011). Verleden en toekomst van het taalonderwijs* (p. 38-43). Amsterdam: Vereniging van Leraren in Levende Talen.

Jansen, H. (1998). Een beknopte geschiedenis van het tijdschrift *De Drie Talen* en zijn rol in het MO-onderwijs en –examen. In *Meesterwerk. Berichten van het Peeter Heynsgenootschap* 13, 7-18.

Joode, F.C. de (1959). Ontwikkeling en huidige aard van het U.L.O. en van zijn vreemde-talen-didactiek. In P. Kieft (ed.), *Didactiek voor de examens Frans, Duits en Engels L.O.* (p. 9-19). Zutphen: W.J. Thieme & Cie.

Koops, W.R.M. (1980). *Het onderwijs in de moderne talen aan de Rijksuniversiteit te Groningen van 1877 tot 1921*. Groningen: Universiteitsmuseum.

Kwakernaak, E. (1998). Vreemdetalenonderwijs – een ontwikkeling zonder vooruitgang? *Meesterwerk. Berichten van het Peeter Heynsgenootschap* 12, 2-12.

Kwakernaak, E. (2011). Afscheid van O. den Beste. Opleiding en beroepstrots van leraren moderne vreemde talen. In J. Daniëls, A. Hoeflaak, & E. Kwakernaak (red.), *Honderd Jaar Levende Talen (1911-2011). Verleden en toekomst van het taalonderwijs* (p. 57-62). Amsterdam: Vereniging van Leraren in Levende Talen.

Ras, R. (1930). De moderne talen op het Gymnasium. In D.E. Bosselaar *et al.* (red.), *Gedenkboek van het Genootschap van Leeraren aan Nederlandsche Gymnasiën, 1830-1930* (p. 181-187). Amersfoort: G.J. van Amerongen.

Rombouts, S. [1937]. *Waarheen met ons vreemde-talenonderwijs? Historisch-psychologisch-didactische beschouwing*. Publicatie No. 4 Kath. Paedagogische Vereniging. Tilburg: Drukkerij van het Jongensweeshuis.

Stuurman, F. (1993). *Dutch Masters and their Era*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Sijmons, B. (1914). Het onderwijs in de moderne talen. In *Academia Groningana MDCXIV-MCMXIV. Gedenkboek ter gelegenheid van het derde eeuwfeest der Universiteit te Groningen* (p. 416-437). Groningen: Noordhoff.

Valette, T.G.G. (1889). *Het onderwijs in de levende vreemde talen*. Haarlem: De Erven F. Bohn.

Vonk, Frank. (1993). Between School and University. The study of German in Utrecht, 1876-1921. In J. Noordegraaf & F. Vonk (eds.), *Five hundred years of foreign language teaching in the Netherlands 1450-1950* (p. 105-129). Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU . Münster: Nodus Publikationen.

Vries, J.A. de. (1972). *De lerarenopleiding moderne vreemde talen. Organisatorische en didactische aspecten van het onderwijs in het Frans, Duits en Engels*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Wilhelm, F.A. (1993). Training Foreign Language Teachers in the Netherlands (1895-1970). An historical outline. In J. Noordegraaf & F. Vonk (eds.), *Five hundred years of foreign language teaching in the Netherlands 1450-1950* (p. 67-87). Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU . Münster: Nodus Publikationen.

Wilhelm, F.A. (1996). Nederlandse tijdschriften voor de moderne vreemde talen in de negentiende eeuw. *Meesterwerk. Berichten van het Peeter Heynsgenootschap* 6, 12-22.

Wilhelm, F.A. (2009). Breeze or Storm? The European Reform Movement and Dutch Foreign Language Teaching, c 1880-1920. *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde* 43, 163-178. <http://dhfles.revues.org/881>

Wilhelm, F. (2011). Quousque tandem. De oprichting van Levende Talen. Achtergrond en voorgeschiedenis. In J. Daniëls, A. Hoeflaak, & E. Kwakernaak (red.), *Honderd Jaar Levende Talen (1911-2011). Verleden en toekomst van het taalonderwijs* (p. 14-19). Amsterdam: Vereniging van Leraren in Levende Talen.

Zeeman, D.J.C. (1962). *Het pedagogisch gedeelte bij de schoolakte Frans, Duits, Engels M.O. A. (de akte Q)*. Groningen-Batavia: P. Noordhoff.

4.2 Het schoolvak Duits

Kuiper, W. (1961). *Historisch-didactische aspecten van het Duits. Beschouwingen over de ontwikkeling van het Hoogduits als leervak op de Nederlandse scholen voor voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs*. Groningen: J.B. Wolters.

Kwakernaak, E. (1996). *Grammatik im Fremdsprachenunterricht. Geschichte und Innovationsmöglichkeiten am Beispiel Deutsch als Fremdsprache in den Niederlanden*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.

Erik Kwakernaak (2009). Schulfach und akademische Disziplin: anderthalb Jahrhunderte Deutsch in den Niederlanden. In T. Naaijken (Hrsg.), *Rückblicke, Ausblicke. Zur Geschichte der Germanistik in den Niederlanden* (p. 87-104). Utrecht: Utrechter Blätter. <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/39970>

4.3 Het schoolvak Engels

Dudok, G.A. (1954). Beoefening van het Engels in Nederland, historisch overzicht. *Levende Talen* 174, 178-194.

Wilhelm, F.A. (2005). *English in The Netherlands. A history of foreign language teaching 1800-1920. With a bibliography of textbooks*. Utrecht: Gopher.

4.4 Het schoolvak Frans

Baardman, G.G. (1961). Geschiedenis van het onderwijs in het Frans in Nederland in de twintigste eeuw. In J. van der Schaar & P. Breitenstein (red.), *Levende Talen 1911-1961. Jubileumnummer, ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan der Vereniging van Leraren in Levende Talen* (p. 141-184). Groningen: Wolters.

Vlaanderen, H. (1964). *Vertaal in goed Nederlands. Een historische, vergelijkende en empirische studie van het onderwijs in het Frans bij het VHMO*. Groningen: Wolters.

5 Digitale bronnenverzamelingen

<https://archive.org>

Grote archiefsite met onder meer digitale bestanden van Noord-Amerikaanse staats- en universiteitsbibliotheken.

<https://books.google.nl>

Grote archiefsite. Nieuwere publicaties zijn vaak om auteursrechtelijke redenen niet compleet gescand.

<http://www.dbnl.org>

Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren. Veel publicaties op het gebied van de Nederlandse taal- en letterkunde, historisch en hedendaags, in brede zin. Ook bijvoorbeeld *Geschiedenis van de school in Nederland* van Boekholt en De Booy (1987).

<http://www.delpher.nl>

Grote collectie historische bronnen, gedigitaliseerd door de Koninklijke Bibliotheek in samenwerking met het Meertens Instituut en enkele universiteitsbibliotheken. Boeken, kranten en tijdschriften van de zeventiende tot en met de twintigste eeuw.

<http://www.geheugenvannederland.nl/?nl/collecties/schoolboekjes>

Ruim tweehonderd schoolboeken uit de negentiende eeuw uit de collectie van het Nationaal Onderwijsmuseum. Weinig voor Frans, Duits en Engels, maar heel wat voor Nederlands.

<https://www.huygens.knaw.nl>

Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. Historische bronnen op het gebied van geschiedenis, letterkunde, wetenschapsgeschiedenis. Biografisch woordenboek van Nederland: 1780-1830 en 1880-2000.

<http://leesmuseum.bibliotheekarnhem.nl>

Veel brochures uit de negentiende eeuw.

<http://www.literatuurgeschiedenis.nl>

Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf de middeleeuwen tot heden, voor de hogere klassen van het voortgezet onderwijs. Een project van de Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren (dbnl). Teksten, beelden en opdrachten.

<http://www.onderwijsgeschiedenis.nl>

Informatie over de geschiedenis van de lagere school: van griffel tot iPad. Veel fraaie afbeeldingen.

<http://www.onderwijserfgoed.nl>

De canon van het onderwijs. Website van de Onderwijsraad, de Inspectie van het onderwijs en het Nationaal Onderwijsmuseum te Dordrecht (<www.onderwijsmuseum.nl>).

<http://schoolmuseum.uba.uva.nl>

Collectie Nederlandsch Schoolmuseum, van de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam. Uitgebreide verzameling schoolboeken voor alle vakken in het lager en middelbaar onderwijs, vooral uit de negentiende eeuw.

Levende Talen op internet

Het tijdschrift *Levende Talen* is gedeeltelijk gedigitaliseerd te vinden op internet. De jaargangen 1930 en 1932 tot en met 1940 zijn te raadplegen op www.dbnl.org, de jaargangen 1930 tot en met 1939 ook op www.delpher.nl.

De hoofdartikelen uit de jaargangen 1995 tot en met 1999 zijn te vinden op [www.lt-tijdschriften](http://www.lt-tijdschriften.nl). Daar zijn ook de hoofdartikelen uit *Levende Talen Magazine* en *Levende Talen Tijdschrift* vanaf 2000 te raadplegen.

De jaargangen van *Levende Talen* van 1941 tot en met 1995 zijn nog niet digitaal beschikbaar. Dat geldt ook voor de *Berichten en Mededelingen van de Vereniging van Leraren in Levende Talen* van 1914 tot en met 1939.